

F. Ζωγράφου, "Η εργασία στη αφήγηση της δύναμης και στον Θεουδίδη (1.3): σύγκριση με τον Ηρόδοτο (1.56-58)

δοτος, ο οποίος είναι γνωστό ότι γνωρίζει και χρησιμοποιεί στο έργο του αναφορές από την ποίηση γενικότερα⁶¹ και τον Όμηρο ειδικότερα τηρώντας απέναντί του μια στάση αμφίσημη.⁶² Ο Θεουκιδίδης, από την πλευρά του, παρά τις αιτιάσεις του (1.9.4, 1.10.3· πρβ. 2.41.4), όχι μόνον αποφεύγει μια κατά μέτωπον επίθεση στην αυθεντία του Ομήρου, αλλά επικαλείται συχνά τη μαρτυρία του.⁶³ Πάντως, ενώ ο παλαιότερος ιστοριογράφος, όταν χρειάζεται, παραθέτει αυτούσια την ποιητική μαρτυρία, ο νεότερος, στην Αρχαιολογία, διαλογίζεται πάνω στα δεδομένα του έπους, για να εξαγάγει από αυτά τις πληροφορίες που επιθυμεί.

Τελικά, η μελέτη του θέματος μάς οδηγεί να συμφωνήσουμε με τον N. Luraghi ότι, όπως παραδόξως, ο Θεουκιδίδης φαίνεται να πραγματοποιείται το μυθολογικό υλικό με λιγότερο σκεπτικισμό από αυτόν που δείχνει συνήθως ο Ηρόδοτος.⁶⁴

4. Μέθοδος - ύφος

Πρόκειται για δύο συστατικά στοιχεία των κειμένων, με τα δικά τους ασφαλώς χαρακτηριστικά, από τα οποία ωστόσο το ένα επηρεάζει το άλλο. Για τον λόγο αυτόν θα τα συνεξετάσουμε στο πλαίσιο της ίδιας θεματικής ενότητας.

(α) Η μέθοδος. Παρακολουθώντας τον τρόπο, με τον οποίο οι δύο ιστοριογράφοι επεξεργάζονται το υλικό τους, θα σταθούμε σε δύο σημεία: στον τρόπο με τον οποίο οργανώνουν την αποδεικτική διαδικασία και στα μέσα που χρησιμοποιούν. Όπως προαναφέρθηκε, δύο είναι οι κύρια ανασταλτικοί παράγοντες για τη δημιουργία ενότητας και δύναμης, στην πραγμάτευση των οποίων δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα: η γλώσσα και η ονομασία.

Στο 1.57.1 ο Ηρόδοτος θέτει το θέμα (ήγνια δὲ γλώσσασαν ἴσαν οἱ Πελασγοὶ οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἰπεῖν). Στη συνέχεια (1.57.1-2) επεξεργάζεται ενδείξεις που θα μπορούσαν να στηρίξουν μια θέση (εἰ δὲ χρεόν ἐστι

61. H. Verdin, «Les remarques critiques d'Hérodote et de Thucydide sur la poésie en tant que source historique», στο *Historiographia Antiqua. Commentationes Lovanienses in honorem W. Peremans septuagesimii editae*, Leuven 1977, σσ. 52-76. Ειδικά για τον Ηρόδοτο βλ. Boedeker, «Heroic Historiography. Simonides and Herodotus on Plataea» στο D. Boedeker - D. Sider (επιμ.), *The New Simonides. Contexts of Praise and Desire*, Οξφόρδη 2001, σσ. 121-4. J. Marincola, «Herodotus and the Poetry of the Past», στο *Cambridge Companion*, σσ. 13-28 (στο εἶγος: «Herodotus»).

62. Στα χωρία 2.116.3-5, 4.29 (πρβ. 7.161.3) επικαλείται την αυθεντία του, στο χωρίο 2.116.1 (πρβ. 2.117, 120) αμφισβητεί την αξιοπιστία του. Πρβ. Corcella, ό.π., σ. 44.

63. 1.3.3, 1.9.4, 1.10.3, 2.41.4, 3.104.

64. N. Luraghi, «Author and Audience in Thucydides' Archeology. Some Reflexions», *HSPH* 100 (2000) 234. Πρβ. Hunter, «Thucydides», ό.π., 192.

τεκμαυρόμενον λέγειν τοῖσι νῦν ἔτι εὐοῖσι τῶν Πελασγῶν... μετέβαλε), για να καταλήξει (1.57.3), μετά από πολλές παρεμβολές, σε ένα συμπέρασμα που αποτελεί και τη θέση του: εἰ τούτοις τεκμαυρόμενον δεῖ λέγειν, ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλώσσαν ἴεντες. Θα λέγαμε λοιπόν ότι εδώ ο συγγραφέας αρθρώνει αποδεικτικό λόγο, στον οποίο διακρίνουμε τη δομή: θέμα, απόδειξη, συμπέρασμα-θέση. Ενδιαφέρει να παρατηρήσουμε με λεπτομέρεια τον τρόπο με τον οποίο εργάζεται. Στο ζήτημα που διερευνά δεν υπάρχει διαθέσιμη μια αξιόπιστη απάντηση. Ο ίδιος δηλώνει προκαταβολικά τη δυσκολία του να προσεγγίσει την αλήθεια με την πολυσμικτή φράση οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἰπεῖν, η οποία παραπέμπει, κατά την άποψή μας, τόσο σε ζητήματα μεθόδου, όσο και σε σχέση του με ρητορικές πρακτικές.⁶⁵ Έτσι, από τη μια υποδηλώνει την επιθυμία του να εξασφαλίσει κατανόηση για τα αποτελέσματα της έρευνάς του και από την άλλη την πρόθεσή του να μην παρατηρήσει, παρόλα αυτά, από την προσπάθεια για την αναπαράσταση της πραγματικότητας, έστω και τότε που αμφισβητείς. Γι' αυτό θα αναζητήσει ενδείξεις που θα του επιτρέψουν να υποστηρίξει βάσιμα μία θέση. Όπως συμβαίνει γενικότερα στον Ηρόδοτο, και εδώ τον πρώτο λόγο έχουν τα εμπειρικά δεδομένα. Συγκεκριμένα, παρατηρεί τη γλώσσα κάποιων επιμέρους πελασγικών οικισμών που είχαν απομείνει μέχρι την εποχή του, ώστε να διαμορφώσει μια γενική άποψη για τη γλώσσα των Πελασγών του παρελθόντος. Στο πλαίσιο αυτός της προσπάθειας, να ερμηνεύσει δηλαδή τα αφανή μέσω των εμφανών (βλ. 2.33), υποβάλλει στη συνέχεια τα εμπειρικά δεδομένα σε λογική διεργασία με βάση την αναλογία,⁶⁶ η οποία, σε συνδυασμό με την

65. Όλο και περισσότεροι μελετητές τα τελευταία χρόνια ανακαλύπτουν στον αποδεικτικό λόγο του συγγραφέα ρητορικά στοιχεία επιδεικτικού λόγου, που συναντά κοινώς στη σύγχρονη του σοφιστική ρητορική. Βλ. Latteiner, *Historical Method*, ό.π., σσ. 13-31. Thomas, *Herodotus in Context*, ό.π., σ. 213 κ.ε., και η ίδια, «Ethnography, Proof and Argument in Herodotus' Histories», *PCP&S* 43 (1997) 144 (στο εἶγος: «Proof»). Για τη σχέση της ιστορίας γενικά και του Ηρόδοτου ειδικότερα με τη ρητορική βλ. A. Momigliano, «History between Medicine and Rhetoric», *ANSP* 15 (1985) 767-780. Πάντως, η συγκεκριμένη φράση θυμίζει, πιστεύουμε, προοίμιο ρητορικού λόγου, σκοπός του οποίου είναι να εξασφαλιστεί η εύνοια του ακροατήριου. Πρβ. Thomas, «Proofs», 146-147.

66. Για την αναλογία στους πρώιμους συγγραφείς βλ. G. E. R. Lloyd, *Polarity and Analogy. Two Types of Argumentation in Early Greek Thought*, Κέμπριτζ 1966, σσ. 172-384. Για τη χρήση της από τον Ηρόδοτο βλ. Hunter, *Past and Process*, ό.π., σσ. 258-261, 323-324. Herodotus: A Shared Epistemological Response», *Antichthon* 20 (1986) 12-13 (στο εἶγος: «Empirical Elements»). C. Darbo-Peschanski, *Le discours de l'historien. Essai sur l'enquête historique*, Παρίσι 1987, σσ. 127-157. S. W. Emmons, *Elements of Presocratic Thought in the Histories of Herodotus*, Diss., Indiana Univ. 1991, σσ. 137-149. Thomas, *Herodotus in Context*, ό.π., σσ. 200-212. Raaflaub, ό.π., σσ. 155-156 σημ. 25.

πιθανότητα,⁶⁷ οδηγεί σε ένα αξιόπιστο συμπέρασμα, που αποτελεί τελικά και τη θέση του για το θέμα. Με τον τρόπο αυτόν εμφανίζεται απροκατάληπτος και «ανοιχτός» στα αποτελέσματα της έρευνάς του. Πάντως, η πιο σημαντική διαπίστωση που προκύπτει από την πραγμάτευση του σχετικού χωρίου είναι ότι ο Ηρόδοτος στο 1.57 χρησιμοποιεί το παρόν για να αποκαταστήσει το παρελθόν, όπως προεξαγγέλλει και στο προοίμιο του έργου του (1.5.4), με βάση την αντίληψή του για την κυκλική πορεία των ανθρωπίνων πραγμάτων και γίνεται πρώτος αυτός επιχειρητής της συγκριτικής μεθόδου, την οποία ο διάδοχός του χρησιμοποιεί επανειλημμένα στην *Αρχαιολογία*.⁶⁸

Ανάλογη, αν και πιο περίπλοκη, είναι η εικόνα που προκύπτει από την περιγραφή του Θουκυδίδη. Στο 1.3.1 διατυπώνει τη θέση του (*δηλοῖ δέ μοι καὶ τότε τῶν παλαιῶν ἀσθένειαν... πρὸ γὰρ τῶν Τρωϊκῶν οὐδὲν φαίνεται πρόσθερον κοινὴ ἐργασασμένη ἢ Ἑλλάς*). Αυτή υποστηρίζεται από μια υποβοηθητική (*δοκεῖ δέ μοι οὐδὲ τῶνμα τοῦτο ξόμπασά πω εἶχεν*), η οποία ανοίγει και τον κύκλο των επιχειρημάτων. Στη συνέχεια (1.3.2-3) ο ιστορικός προσθέτει, ως ένα είδος παρένθεσης και για λόγους λογικής συνέπειας, μια σειρά από περίπλοκους συλλογισμούς, προκειμένου να την τεκμηριώσει (*ἀλλὰ τὰ μὲν πρὸ Ἑλλήνων... ἀποκεκρίσθαι*). Η καταληκτική περίοδος (*οὐ μὴν... ἀποκεκρίσθαι*) κλείνει την επιχειρηματολογία ως συμπέρασμα, που επιβεβαιώνει την υποβοηθητική θέση. Έτσι, ό,τι ακολουθεί (*οἱ δ' οὖν ὡς ἕκαστοι Ἕλληνες οὐδὲν... ἀθροῖο ἔπραξαν*) προκύπτει αναγκαστικά ως καθολικό συμπέρασμα από την όλη λογική διεργασία που προηγήθηκε, αλλά στην ουσία πρόκειται για επανειλημμένη αναδιατύπωση της θέσης του,⁶⁹ αιτιολογημένης από ιστορικά γεγονότα ex silentio: αφού δεν υπήρχε κοινή ονομασία πριν από τον τρωικό πόλεμο,⁷⁰

67. Τον συνδυασμό του επιχειρήματος από την πιθανότητα με αναλογικά επιχειρήματα στον Ηρόδοτο αναλύει η M. Zingross, *Herodotus' Views of Nature*, Αθήνα 1998, σ. 45. Για τη σχέση μεταξύ των δύο και τη συνδυαστική χρήση τους από τους δύο ιστορικούς μπορεί κανείς να δει Hunter, *Past and Process*, ό.π., σ. 112, 258 κ.ε. Για τη χρήση της αναλογίας από τον Θουκυδίδη βλ. Sonnabend, ό.π., σ. 61.

68. 5.2, 5.3, 6.2, 6.5. Βλ. και Romilly, *Ιστορία και λόγος*, ό.π., σσ. 249-250. Hunter, *Past and Process*, ό.π., σ. 33.

69. Για την ιδιόμορφη αυτή οργάνωση της ανέλιξης του βλ. N. G. L. Hammond, «The Arrangement of the Thought in the Proem and in the other Parts of Thucydides I», *CQ* 2 (1952) 127-141. A. J. Woodman, *Rhetoric in Classical Historiography. Four Studies*, Λονδίνο - Σίδνεϊ 1988, σ. 7.

70. Όσα αναφέρει εδώ ο Θουκυδίδης (Πρβ. *Τλ.* 9.395 και 447), φαίνεται να αντιφασκουν με το έπος, όπου γίνεται λόγος για *Πανελληνίας* (*Τλ.* 2.530), *Παναχαιούς* (*Τλ.* 2.404, 7.73, 159, 385, 10.1, κ.α.), αλλά και *Κίρες βαρβαροφώνους* (*Τλ.* 2.867). Για τη σχετική συζήτηση βλ. Verdin, ό.π., σ. 71. Πρβ. R. L. Fowler, «Genealogical Thinking, Hesiod's *Caigalogue* and the Creation of the Hellenes», *PCPhS* 44 (1998) 10.

δεν μπορεί να έγινε κοινή εκστρατεία. Είναι φανερό ότι πρόκειται για αποδεικτικό λόγο, ο οποίος οργανώνεται ως εξής: κύριος ισχυρισμός - απόδειξη που περιλαμβάνει υποβοηθητική θέση, απόδειξη, θέση - αναδιατύπωση του κύριου ισχυρισμού.⁷¹

Προσέχωμε ότι, σε αντίθεση με τον Ηρόδοτο, όπου πλεονάζουν τα εμπειρικά στοιχεία, στον Θουκυδίδη κυριαρχούν οι αποδεικτικοί συλλογισμοί, που αποτελούν δύο ενόπλιτες αντίστοιχες με τις μεθόδους επιχειρηματολογίας του. Στην πρώτη (*δοκεῖ δέ μοι... ἐκκεκρίσθαι*) κυριαρχούν τα επιχειρήματα που προέρχονται από προσωπική εκτίμηση των δεδομένων με βάση την πιθανότητα:⁷² ο συγγραφέας παραθέτει τις ενδείξεις που του προσφέρει η λογική επεξεργασία των στοιχείων της παράδοσης και οι οποίες στηρίζουν την (υποβοηθητική) θέση του ότι αρχικά δεν υπήρχε ούτε κοινή ονομασία. Στη δεύτερη (*τεκμηριῶ... ἀποκεκρίσθαι*), διεκδικώντας μεγαλύτερη αξιοπιστία για τους ισχυρισμούς του, προεξαγγέλλει προσφυγή σε γρακτικές πηγές: *τεκμηριῶ δὲ μάλιστα Ὅμηρος*. Ωστόσο, παρά τη διακήρυξή του, δεν παραθέτει αυτοῦσια την ποιητική μαρτυρία. Τον αφορά μόνο το «γεγονός» του πολέμου καθαυτών. Έτσι, εφαρμόζει τη δική του ερμηνεία πάνω στα στοιχεία που τον ενδιαφέρουν, ώστε να συνανθούν τα κατάλληλα συμπεράσματα. Με τον τρόπο αυτόν όμως υπονομεύεται η αξία της μαρτυρίας, αφού τελικά δεν πρόκειται για αποδείξεις, αλλά για εκτιμήσεις που ωθούν προς την αποδοχή της άποψής του. Έτσι, δίνει την εντύπωση ότι πρωταρχικός του στόχος δεν είναι να αναζητήσει την αλήθεια για το παρελθόν, αλλά να χειραγωγήσει, όπως έχει καταγγорηθεί,⁷³ τα αποτελέσματα της έρευνας, ώστε να εξασφαλίσει την πειθώ για τον κύριο ισχυρισμό του, ότι δηλαδή πριν από τον τρωικό πόλεμο δεν έγινε καμία σπουδαία στρατιωτική επιχείρηση από όλους τους Έλληνες. Αυτή η θέση εντάσσεται στον ευρύτερο σχεδιασμό του, που αποσκοπεί στο να επιβεβαιώσει την κεντρική ιδέα της *Αρχαιολογίας*: κανένας πόλεμος δεν ήταν μεγαλύτερος από τον πελοποννησιακό. Για να το πετύχει όμως αυτό, επέλεξε μια συγκεκριμένη ρητορική στρατηγική: αντί να υποστηρίξει ότι ο πελοποννησιακός πόλεμος ήταν ο μεγαλύτερος, ο.π., σ. 127. Ως γνωστόν, η *Αρχαιολογία* προσφέρεται για τη μελέτη της μεθόδου του ιστορικού. Πρβ. Tsakmakis, *Thukydides*, ό.π., σ. 26 σημ. 2, με επαρκή βιβλιογραφική ενήμευση.

71. Hammond, ό.π., σ. 127. Ως γνωστόν, η *Αρχαιολογία* προσφέρεται για τη μελέτη της μεθόδου του ιστορικού. Πρβ. Tsakmakis, *Thukydides*, ό.π., σ. 26 σημ. 2, με επαρκή βιβλιογραφική ενήμευση.

72. Για τη χρήση του εφότος ως μεθολογικού εργαλείου στην *Αρχαιολογία* βλ. 4, 9.5, 10 (δύο φορές). Για τη σημασία και τη χρήση του στον Θουκυδίδη βλ. Κ. Σουνοδιού, *Έπος - εἶδος και συγγενικά από τον Όμηρο ὡς τον Αριστοφάνη. Σημειολογική μελέτη*, Ιωάννα 1981, σσ. 153-169. Nicolai, ό.π., σ. 275. Για τη μέθοδο της *Αρχαιολογίας* βλ. Romilly, *Ιστορία και λόγος*, ό.π., σ. 239 κ.ε. Για το ίδιο θέμα και για τους σκοπούς του Θουκυδίδη σε αυτήν βλ. Hunter, «Thukydides», ό.π., 196-210.

73. Βλ. σχετικά σ. 211, σημ. 3 και Woodman, ό.π., σ. 7.

γαλύτερος από τα επιτεύγματα του παρελθόντος, υποβαθμίζει αυτά τα επιτεύγματα.⁷⁴ Την ίδια σκοπιμότητα, πιστεύουμε, εξυπηρετεί τελικά και το γεγονός ότι ο Θουκυδίδης επιδιώκει να τεκμηριώσει εκ των υστέρων μια προεπιλημμένη θέση (κάνοντας στην ουσία λήψη του ζητούμενου: *πρό γάρ... ή Ελλάς*), την οποία αναδιατυπώνει με βεβαιότητα ως συμπέρασμα, όταν θεωρεί ότι επαληθεύτηκε από την αποδεικτική διαδικασία, γεγονός που δικαιώνει την άποψη ότι η έρευνα δεν είναι απροκατάληπτη.

Εκτιμώντας τα δεδομένα της έρευνάς μας θα λέγαμε ότι και στα δύο κείμενα εντοπίζουμε: πρώτον, κοινά δομικά στοιχεία της αποδεικτικής διαδικασίας: σε αδρές γραμμές ισχύει η οργάνωση του λόγου σε θέση → απόδειξη → θέση.⁷⁵ δεύτερον, κοινή μεθοδολογική αρχή: προσπαθούν να καλύψουν την έλλειψη αποδεικτικών στοιχείων υποβάλλοντας σε λογική διεργασία τις διαθέσιμες ενδείξεις, ώστε να συναχθούν συμπεράσματα: τρίτον, κοινό μεθοδολογικό εργαλείο (*εικός*).⁷⁶ τέταρτον, προσφυγή σε ρητορικές πρακτικές. Πρέπει ωστόσο να επιστημονούμε και τις διαφοροποιήσεις: ο αρχαιότερος ιστορικός φαίνεται να υποτάσσει τα μέσα που χρησιμοποιεί στο στόχο του να προσεγγίσει την αλήθεια. Αντίθετα, ο νεότερος φαίνεται να τα εκμεταλλεύεται, για να επιβάλει την άποψή του. Πάντως, ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση, τον δρόμο τον έδειξε ο Ηρόδοτος σε άλλα σημεία του έργου του (2.43-5, 56-8 κ.α.).

(β) Το ύφος. Είναι στοιχείο αλληλένδετο με τη μέθοδο των δύο ιστορικών για τη διερεύνηση της αλήθειας, αφού αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η σκέψη και τα συνακόλουθα νοήματα, τα οποία συνιστούν τη μέθοδο. Κρίνουμε απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι εδώ δεν θα μας απασχολήσει το ύφος των δύο συγγραφέων στο σύνολο του

74. Luraghi, «Author and Audience», ό.π., 228-239, ιδ. σ. 230. Για τη ρητορική στην Αρχαιολογία βλ. ακόμα Woodman, ό.π., σσ. 6-7. Isakmakis, *Thucydides*, ό.π., σσ. 50-51. Crane, *Thucydides*, σ. 32. Nicolai, ό.π., σσ. 264-267.

75. Το σχήμα δεν επαληθεύεται πλήρως στη συγκεκριμένη περίπτωση στον Ηρόδοτο εξαιτίας της φύσης του υπό διερεύνηση θέματος, αλλά υπάρχουν άλλες περιπτώσεις, π.χ. 2.43-45, 2.120, όπου ισχύει αυτό.

76. Ότι το *εικός* στον Ηρόδοτο χρησιμοποιείται με την έννοια του «πιθανού» και ότι η λειτουργία του αντανακλά δικαστικές πρακτικές του 5ου π. Χ. αι., το έχει δείξει με τρόπο πειστικό ο Α. Β. Lloyd, *Herodotus Book II. Introduction*, Leiden 1975, σσ. 162-163. Πρβ. G. E. R. Lloyd, ό.π., σ. 424. Την ίδια έννοια του αποδίδει και η Hunter, *Past and Process*, ό.π., σ. 36 κ.α. Στη συγκεκριμένη περίπτωση βέβαια δεν υπάρχει η λέξη *εικός*, της οποίας ωστόσο η παρουσία δεν προνοητέται, σύμφωνα με τον Α. Β. Lloyd, ό.π., σ. 163, κάθε φορά που γίνεται χρήση του επιχειρήματος. Γενικά για τη λειτουργία του στον Ηρόδοτο βλ. Συνοδινού, ό.π., σσ. 97-115. Zingross, ό.π., σσ. 123-136, ενώ η συγκεκριμένη μελέτη αυτού του είδους του επιχειρήματος στους δύο συγγραφείς απασχολεί την L. Sancho Rocher, «Acera del uso del argumento *εικός* en la historiografía griega del siglo V a. C. De Herodoto a Tucydides», *Veleia* 13 (1996) 93-114.

έργου τους,⁷⁷ αλλά μόνο σε σχέση με τις χωρία που συζητάμε. Και στα δύο κείμενα παρατηρούμε ύφος μεικτό, το οποίο κινείται μεταξύ παραστατικού και υποτεταγμένου λόγου.

Σε ό,τι αφορά τον Ηρόδοτο, στα κεφάλαια 1.56, 57.3-58 το ύφος βρίσκεται στα όρια της παράταξης: είναι απλό, λιγότερο ή περισσότερο παραστατικό, ιδίως στο 1.56.2, στο οποίο υπόκειται μωβική παράδοση. Στο εδάφιο 1.57.1-3 όμως το ύφος γίνεται σύνθετο και ο λόγος που εκφράζει διονόητος. Προσέχουμε ότι αυτό συμβαίνει σε ένα χωρίο με αποδεικτικό χαρακτήρα, στο σημείο δηλαδή όπου προσπαθεί να αφηρώσει «επιστημονικό» λόγο,⁷⁸ εκεί όπου η επιχειρηματολογία δεν υποστηρίζεται από τεκμήρια, αλλά βασίζεται σε συναγωγή συμπερασμάτων από την πιθανότητα, άρα η φροντίδα να πείσει είναι μεγαλύτερη. Ο λόγος εδώ γίνεται μακροπερίοδος και είναι, πιστεύουμε, εμφανής η προσπάθεια ώστε, ολόκληρη η αλληλουχία των σκέψεων που συνιστούν τα επιχειρήματά, να παρουσιασθεί και ως μία συντακτική ενότητα, πράγμα που αποβαίνει τελικά σε βάρος της σαφήνειας των νοημάτων. Ανάλογο ύφος παρατηρούμε και σε άλλα σημεία της διήγησής με τον ίδιο χαρακτήρα (2.12 κ.ε., 2.20 κ.ε., 2.43.2-3, 2.120 κ.α.).

Και στον Θουκυδίδη, ο οποίος επιχειρεί να ισοροπήσει ανάμεσα στην *ειραμένη* και στην *κατεστραμμένη λέξη*⁷⁹ σε μια προσπάθεια να συνδυάσει το ύφος της παραδοσιακής ιστορίας που υπόκειται στην αφήγησή του με τον αποδεικτικό λόγο, παρατηρούμε κάτι ανάλογο: πυκνό ύφος όταν επεξεργάζεται τα δεδομένα της παράδοσης στηριζόμενος αποκλειστικά σε συλλογισμούς· πιο χαλαρό, όταν στηρίζεται σε τεκμήρια. Το ίδιο ύφος επικρατεί, εκτός από το 1.4, που απηχεί προφορική παράδοση, και στα υπόλοιπα κεφάλαια της Αρχαιολογίας στα οποία η ανάγκη να

77. Για το ηροδότειο ύφος βλ. I. J. F. de Jong, «Aspects narratologiques des *Histoires* d'Herodote», *Lalies* 19 (1999) 216-275· η ίδια, «Narrative Unity and Units», στο *Brill's Companion*, σσ. 245-66, και «Herodotus», στο I. de Jong - R. Nünlist - A. Bowie (επιμ.), *Narrators, Narrates, and Narratives in ancient Greek Literature. Studies in Ancient Greek Narrative, Volume One*, Leiden - Boston 2004, σσ. 101-114 (στο εφεξής: *Narrators*)· A. Rengakos, «Epic Narrative Technique in Herodotus' Histories», *SemiRom* 4.2 (2001) 253-270· M. A. Flower - J. Marincola (επιμ.), *Herodotus Histories. Book IX*, Κέμπριτζ 2002, σσ. 4-9.

Για το ύφος του Θουκυδίδη βλ. Finley, ό.π., σσ. 254-293· G. Wille, «Zu Stil und Methode des Thucydides», στο H. Heitler (επιμ.), *Thucydides*, Darmstadt 1968, σσ. 683-716· S. Hornblower, «Narratology and Narrative Techniques in Thucydides», στο S. Hornblower (επιμ.), *Greek Historiography*, Οξφόρδη 1994, σσ. 131-166· T. Rood, *Thucydides. Narrative and Explanations*, Οξφόρδη 1998, σσ. 9-14 και ο ίδιος, «Thucydides», στο *Narrators*, ό.π., σσ. 115-128.

78. Για την επίδραση που άσκησε στον Ηρόδοτο η επιστημονική σκέψη της εποχής βλ. σ. 232, σημ. 86.

79. Δανειζόμαστε τους όρους από τη Ρητορική του Αριστοτέλη (1409a). Με αυτούς περιγράφεται το απλό, παραστατικό και το σύνθετο, περίπλοκο ύφος αντίστοιχα.

πέσει είναι πιο πειστική, όπου δηλαδή επιχειρεί αποκατάσταση του μακρινού παρελθόντος (1.5-12) και όπου υπερασπίζεται τη μέθοδο του (1.20-22). Και από αυτόν επιχειρείται συμπόρευση της σύλληψης των νοημάτων με τη συντακτική τους διατύπωση.

Η μελέτη των δεδομένων οδηγεί στο ακόλουθο συμπέρασμα: και στους δύο συγγραφείς το ύψος γίνεται περίπλοκο, όταν πρέπει να αναπτύξουν ένα συλλογισμό, για να επιβεβαιώσουν έναν ισχυρισμό, ή για να στηρίξουν μία θέση, για την οποία δεν υπάρχουν αποδείξεις. Μάλιστα, όσο μεγαλύτερη είναι η λογική διεργασία που απαιτείται για να αρθρωθεί πειστικός λόγος αναφορικά με ερμηνεία δεδομένων, τόσο πιο δυσνόητο γίνεται το ύψος.

Κοινό υφολογικό χαρακτηριστικό και των δύο αφηγήσεων είναι η κυκλική σύνθεση (ring composition): ένας κύκλος σχηματίζεται, όταν ένα τμήμα της αφήγησης διαχωρίζεται από το υλικό που το περιβάλλει, με τη χρήση στην αρχή και στο τέλος του εκφράσεων που είτε επαναλαμβάνονται με ακριβεία, είτε έχουν μια γενική ομοιότητα.⁸⁰ Στο ηροδοτέιο χωρίο που μελετάμε απαντά δύο φορές: πρώτον, στο 56.3 ως μέρος μιας ευρύτερης σύνθεσης που καλύπτει και τα κεφάλαια 57-68 τα σχετικά με την ανάπτυξη της Αθήνας και της Σπάρτης.⁸¹ Δεύτερον, στο 1.57.1-2 ως αυτόνομο σχήμα, που πλαισιώνει τη διερεύνηση του θέματος της γλώσσας των Πελασγών: ἦντινα δὲ γλῶσσαν ἔσαν οἱ Πελασγοὶ οὐκ ἔχω ἀτρέχως εἰπεῖν· εἰ δὲ χρεὸν ἐστὶ τεκμαιρόμενον λέγειν ... εἰ τούτοιαι τεκμαιρόμενον δεῖ λέγειν, ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλῶσσαν ἴεντες. Η περίπτωση που μας αφορά οδηγεί στις ακόλουθες διαπιστώσεις: πρώτον, ο Ηρόδοτος αποφεύγει την ακριβή επανάληψη των λέξεων, διότι, όπως παρατηρεί ο H. R. Immerwahr, αυτή ταιριάζει περισσότερο στο ύψος των ετών.⁸² Δεύτερον, έχουμε κατά προσέγγιση αντιστοιχία των άκρων της διήγησης χωρίς αναφορά στο κέντρο της, όπως συμβαίνει στον Θουκυδίδη. Ίσως πρόκειται για πιο απλή μορφή,⁸³ η οποία από πρώτη άποψη

80. Wood, ό.π., σ. 15. Πρβ. H. R. Immerwahr, *Form and Thought in Herodotus*, Cleveland, Ohio 1966, σ. 54.

81. Βλ. McNeal, ό.π., σ. 13, όπου και η σχετική σχηματική παράσταση.

82. Immerwahr, ό.π., σ. 55. Για περισσότερες πληροφορίες και για παραδείγματα βλ. σσ. 52-58. Πρβ. I. Beck, *Die Ringkomposition bei Herodot und ihre Bedeutung für die Beweis-technik*, Hildesheim - Nea Yόρκη 1971. C. Dewald, «Introduction», στο *Herodotus. The Histories*, (μτφρ. R. Waterfield), Οξφόρδη - Nea Yόρκη 1998, σσ. xxvii-xxxv. S. R. Slings, «Oral Strategies in the Language of Herodotus», στο *Brill's Companion*, σσ. 53-77. Boedeker, «Epic Heritage», ό.π., σ. 104 και σημ. 22.

83. Ο Immerwahr, ό.π., σ. 55, μιλά για παραπλανητική ring composition, όταν χρησιμοποιείται στην περίπτωση της κατά προσέγγιση αντιστοιχίας των άκρων της διήγησης χωρίς αναφορά στο κέντρο της, αλλά, όπως λέει, δεν γνωρίζει καλύτερο όρο.

δίνει την εντύπωση ότι χρησιμοποιείται μόνο για να οικονομήσει τα τμήματά, να προβάλλει δηλαδή απλώς το συγκεκριμένο θέμα. Ίσπεδή όμως σε αυτήν εμπεριέχονται δύο από τα τρία στοιχεία που συγκροτούν τη δομή του αποδεικτικού σχήματος (το υπό διερεύνηση θέμα και το συμπέρασμα-θέση), θα λέγαμε πως η ring composition, εκτός από τη δημιουργία εντυπώσεων, υπηρετεί και τη μέθοδο με την εξής έννοια: ο Ηρόδοτος μερικές φορές, όπως εδώ, διατυπώνει μια θέση που χρειάζεται διερεύνηση και την αναδιατυπώνει ως συμπέρασμα, όταν, με τη διαδικασία που μεσολάβησε, θεωρεί ότι αποδείχθηκε.⁸⁴

Στόν Θουκυδίδη αναπτύσσεται περισσότερο. Δεν πλαισιώνει απλώς τη συζήτηση για την άσθένειαν τών παλαιών (1.1: πρὸ γάρ τών Τρωϊκῶν οὐδὲν φαίνεται πρότερον κοινῇ ἐργασασμένη ἢ Ἑλλὰς / 1.4: οὐδὲν πρὸ τῶν Τρωϊκῶν δι' ἀσθένειαν καὶ ἀμειξίαν ἀλλήλων ἀθρόοι ἐπραξαν), ούτε αποβλέπει μόνο στο να εξασφαλίσει την πειθὸ με την επανάληψη δομικών στοιχείων της αποδεικτικής μεθόδου, όπως στον Ηρόδοτο, αλλά χρησιμοποείται και ως δομικό στοιχείο όλης της επιχειρηματολογίας. Συγκεκριμένα, σε κάθε κεφάλαιο της Ἀρχαιολογίας υπάρχει μία κεντρική ιδέα, η οποία υποδιαιρείται σε ένα ή περισσότερα ισόροπα και με αντίτην υποστηρίζουν και τα οποία αναπτύσσονται ισόροπα και με αντίστροφη φορά γύρω από αυτήν (A B A', A B C B' A', A B C D C' B' A' κτλ.) έτσι, ώστε νοητά να σχηματίζονται ομόκεντροι κύκλοι.⁸⁵ Χάρη στην κυκλική σύνθεση λοιπόν πρώτον, υπάρχει αυστηρά λογική οργάνωση στον λόγο, που αναδεικνύει τη λογική επεξεργασία των δεδομένων. Δεύτερον, επαναλαμβάνονται τα επιχειρήματα που στηρίζουν την κεντρική ιδέα χωρίς να κουράζεται ο αναγνώστης, αφού υπάρχει η ευχέρεια της διαφορετικής διατύπωσης, ενώ παράλληλα η επανάληψή τους συμβάλλει στην πειθὸ. Από την άλλη πλευρά, αυτό το είδος της οργάνωσης του λόγου επιτρέπει στον συγγραφέα να συσσωρεύει, πάντα σε αναφορά με το κέντρο της διήγησης, πολλούς αποδεικτικούς συλλογισμούς, που ενισχύουν βέβαια την αξιοπιστία του, καθιστούν όμως τον λόγο δυσνόητο. Το πρόβλημα το αντιμετώπισε με επιτυχία ο Θουκυδίδης θέτοντας τη χρήση της αντήθεσης (άλλου κύριου χαρακτηριστικού του ύψους του) στην υπήρεση της κυκλικής σύνθεσης. Χάρη στην ευκαμψία που η αντήθεση προσφέρει

84. Το θέμα μελέτησε διεξοδικά η Beck, ό.π., σσ. 79-87.

85. Ο J. R. Ellis, «The Structure and the Argument of Thucydides' Archaeology» *Classica* 22 (1991) 344-375, αναγνώει την τεχνική της κυκλικής σύνθεσης στη δομή του κεφαλαίου που συζητάμε, ως μέρους, μαζί με τα υπόλοιπα κεφάλαια της Ἀρχαιολογίας, μιας ευρύτερης κυκλικής σύνθεσης που καλύπτει όλη τη δομή της. Στην ανέλυση του στηρίζεται κατά βάση η δική μας προσέγγιση. Ειδικά για το 1.3 βλ. στον ίδιο, σσ. 355-356. Πρβ. R. Kapitzi, «Die Ringkomposition im ersten Buche des Thukydideischen Geschichtswerkes», *WS* 70 (1957) 179-196. Connor, ό.π., σ. 251.

στη σύνδεση των νοημάτων, ο λόγος αποκτά ισορροπία και κομψότητα που διαπερνούν το πυκνό ύφος και διευκολύνουν την παρακολούθηση των συλλογισμών. Στον Θουκυδίδη λοιπόν η *ting composition* αξιοποιείται περισσότερο από ό,τι στον Ηρόδοτο, τόσο ως στοιχείο της αποδεικτικής λογικής όσο και του ύφους.

5. Γλώσσα

Είναι φανερό ότι στα δύο χωρία υπάρχει κοινό λεξιλόγιο: *τεκμαιρόμενον* (δύο φορές), *δηλοῦσι*, *καταφαίνεται*, *ἔμοιγε δοκέει* στον Ηρόδοτο· *δηλοῖ*, *φαίνεται*, *δοκεῖ δέ μοι*, *τεκμηριοῖ* στον Θουκυδίδη. Οπωσδήποτε, πολλά έχουν γραφεί για το πνευματικό κλίμα της εποχής,⁸⁶ με τα οποία γενικά υπόβαθρο που αφορά τη γλώσσα της απόδειξης,⁸⁶ με τα οποία γενικά συμφωνούμε. Θεωρούμε όμως πως δεν είναι χωρίς σημασία το πότε και κυρίως το πώς χρησιμοποιείται αυτό το λεξιλόγιο και από τους δύο, ιδιαίτερα αν συνυπολογίσουμε όλες τις υπόλοιπες ομοιότητες.

Καταρχήν, ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί το συγκεκριμένο λεξιλόγιο ως απόρροια της μεθόδου που εφαρμόζει, για να ανιχνεύσει ένα μακρινό παρελθόν, για το οποίο δεν υπάρχουν αδιάσειστα στοιχεία. Ο ίδιος συνειδητοποιεί τα όριά της, αλλά, όπως είδαμε, δεν παραιτείται από την προσπάθεια. Η φράση *οὐκ ἔχω ἀπρεκέως εἰπεῖν*, που σηματοδοτεί την πρώτη εμφάνισή του ως ερευνητή στην *Ιστορίην*, μπορεί να θεωρηθεί ότι υποδηλώνει μεθοδολογική αρχή, αν την εννοήσουμε θετικά: στόχος είναι το *ἀπρεκές*, το ακριβές γεγονός, στοιχείο που παραλληλίζει τον ιστοριογράφο με τους ποιητές που υπόσχονται να πουν την αλήθεια.⁸⁷ Όταν όμως η ακριβεία δεν είναι εφικτή, όπως στην περίπτωση της διερεύνησης της προϊστορίας της Ελλάδος, τότε αναζητούνται άλλες μέθοδοι: *εἰ χρεόν ἔστι τεκμαιρόμενον λέγειν*. Η λέξη-κλειδί εδώ είναι το ρήμα *τεκμαιρο-*

μαί,⁸⁸ το οποίο αποτυπώνει την προσπάθεια του Ηροδότου να συνιγίγεται συμπεράσματα με βάση ενδείξεις και αναλογικούς συλλογισμούς, όπως είδαμε.⁸⁹ Στόχος τίθεται πλέον το αξιόπιστο συμπέρασμα με βάση την παρατήρηση και ανάλυση των διαθέσιμων ενδείξεων. Επομένως, η θέση για τη γλώσσα των Πελασγών στην οποία κατέληξε με αυτόν τον τρόπο είναι γνώμη⁹⁰, άρα η αξιοπιστία της είναι σχετική.

Ας παρακολουθήσουμε τον τρόπο με τον οποίο εργάζεται ο Θουκυδίδης στην *Αρχαιολογίαν*. Στο προοίμιο διαβάζουμε: *τὰ μὲν πρὸ αὐτῶν καὶ τὰ ἔτι παλαιότερα σαφῶς μὲν εὐρεῖν διὰ χρόνου πλῆθος ἀδύνατα ἦν, ἐκ δὲ τεκμηρίων ὧν ἐπὶ μακρότατον σκοποῦντι μοι πιστεύουσαι ξυμβάνει οὐ μεγάλη νομίζω γενέσθαι*. Άρα και ως προς τους στόχους και τη μέθοδο, αλλά και ως προς το λεξιλόγιο, βρίσκεται κοντά στον προκατόχό του. Συγκεκριμένα, και εδώ διακρίνουμε τις ίδιες μεθοδολογικές αρχές: πρωταρχικός στόχος και για τον νεότερο ιστορικό είναι το σαφές (συνώνυμο με το *ἀπρεκές*).⁹¹ Επειδή όμως ήταν αδύνατο να επιτύχει την ακρίβεια για μια τόσο παλιά εποχή, καταφεύγει και αυτός στη συναγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων με βάση τα διαθέσιμα τεκμήρια. Κατά την R. Thomas, η φράση *ἐκ δὲ τεκμηρίων* αναφέρεται στην εξέταση των στοιχείων ή στα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε μελετώντας αυτά τα στοιχεία.⁹² Ανάλογη είναι και η χρήση του συγγενικού ρήματος *τεκμηριῶ* στο 1.3.3, στη φράση *τεκμηριοῖ Ὀμηρος*, για λόγους που προαναφέρθηκαν και τους οποίους αξίζει να υπενθυμίσουμε: πρώτον ο ιστορικός αποδέχεται ως ιστορική πηγή ένα ποιητικό κείμενο, παρόλο που αναγνωρίζει τις υπερβάσεις του σε βάρος της αλήθειας, υπονομεύοντας έτσι την αποδεικτική ισχύ του γλωσσικού του οργάνου· δεύτερον, δεν είναι τα ποιητικά δεδομένα αυτά που επικαλεῖται για να επαληθεύσει τον ισχυρισμό του, αλλά η δική του ερμηνεία. Αυτό σημαίνει ότι στην ουσία και η δική του θέση δεν στηρίζεται παρά σε συναγωγή συμπερασμάτων με

88. Για τη χρήση του ρήματος αυτού στην αποδεικτική διαδικασία των δύο ιστορικών βλ. G. E. R. Lloyd, *ό.π.*, σ. 426. Ειδικά για τον Ηρόδοτο βλ. Emmons, *ό.π.*, σσ. 103-31.

89. Για τη χρήση και τη λειτουργία της αποδεικτικής γλώσσας στον Ηρόδοτο βλ. Thomas, *Herodotus in Context*, *ό.π.*, σ. 168 κ.ε. ή ίδια, «Proof», *ό.π.*, *passim*. Για τη χρήση των όρων *μακρῦρια*, *τεκμηρία* και *σημεία* στους δύο ιστορικούς βλ. G. E. R. Lloyd, *ό.π.*, σσ. 425-428, στον Ηρόδοτο βλ. Dairis-Peschanski, *ό.π.*, σ. 139.

90. Για τις αποκαλυπτικές απόψεις αναφορικά με το περιεχόμενο του όρου βλ. Emmons, *ό.π.*, σσ. 19-30. Για μια προσπάθεια ανάλυσης με τη δική μας βλ. Darbo-Peschanski, *ό.π.*, σ. 164 κ.ε.· D. Müller (επιφ. Δαν. Ι. Ιωάννης), «Ο Ηρόδοτος εισηγητής του εμπειρισμού; Οι απόψεις του Ηροδότου για την ανθρώπινη γνώση», *Φιλολόγος* 31 (1983) 43-45· A. B. Lloyd, *ό.π.*, σ. 86· Luraghi, «Meta-historiē», *ό.π.*, σ. 78.

91. Τη χρήση των συνώνμων λέξεων από τους δύο ιστορικούς μελετά ο Crane, *Yhiti clydides*, *ό.π.*, σσ. 50-65.

92. Thomas, «Proof», *ό.π.*, σ. 128. Πρβ. Tsakalakis, *Thucydides*, *ό.π.*, σ. 48.

86. Τις τελευταίες δεκαετίες δίνεται έμφαση στη σχέση του Ηροδότου κυρίως, αλλά και του Θουκυδίδη με την επιστημονική σκέψη, γλώσσα και μέθοδο της εποχής: με τους ιστορικούς, τους φιλοσόφους, τους ρήτορες. Βλ. G. E. R. Lloyd, *ό.π.*, σσ. 341-360· Finley, *ό.π.*, σσ. 46-48· Latimer, «Empirical Elements», *ό.π.*, 1-20· T. J. Luce, *The Greek Historians*, Νέα Υόρκη 1997, σσ. 80-92· Emmons, *ό.π.*, σσ. 9-178, 259-328· R. J. Hankinson, *Cause and Explanation in Ancient Greek Thought*, Οξφόρδη 1998, σσ. 79-82· Hornblower, *Thucydides*, *ό.π.*, σσ. 110-135· Thomas, *Herodotus in context*, *ό.π.*, σ. 135 κ.ε.· Raaflaub, *ό.π.*, σσ. 155-164· Luraghi, «Meta-historiē», *ό.π.*, σσ. 76-91.

87. Ησ., *Θεογ.* 27-8, Βασχ. 19.37 κ.ε.· Πίνδ, *Ολομπ.* 1.53 κ.ε. Βλ. Hornblower, *Thucydides*, *ό.π.*, σ. 19· Martincola, «Herodotus», *ό.π.*, σ. 20 κ.ε.· Corcella, *ό.π.*, σ. 34. Πρβ. R. Kannicht (επιφ. Δ. Ιωάννης), *Η Παλαιά Διαμάχη Ποίησης και Φιλοσοφίας*, Αθήνα 1988· L. H. Pratt, *Lyring and Poetry from Homer to Pindar*, Ann Arbor 1993· Perysinakis, «Pindar's Imagery of Poetry: The Nemean Odes», *Δωδώνη: Φιλολογία* 26 (1997) 93-125.